

مادیان هزار دادستان

آوانویسی، برگردان فارسی، یادداشت‌ها و واژه‌نامه

(بخش دوم از رونوشت مودی)

نادیا حاجی پور

بنام حضرت داوود جان و

مادیان هزار دادستان

آوانویسی، برگردان فارسی، یادداشت‌ها و واژه‌نامه
(بخش دوم از رونوشت مودی)

نادیا حاجی‌پور

تهران، ۱۳۹۷

سرسنانه	: حاجی پور، نادیا، ۱۳۴۸ -، گردآورنده، مترجم
عنوان و نام پدیدآور	: مادیان هزار دادستان: آوانویسی، برگردان فارسی، یادداشت ها و واژه نامه (بخش دوم از رونوشت مودی)/[گردآورنده و مترجم] نادیا حاجی پور.
مشخصات نشر	: تهران: سازمان انتشارات فروهر، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۴۰۲ ص.
شابک	: ۲-۲۱-۷۸۴۴-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: واژه نامه
یادداشت	: کتاب نامه
یادداشت	: نمایه
موضوع	: زبان پهلوی -- متن ها
موضوع	: Pahlavi language -- Texts
موضوع	: زبان پهلوی -- متن ها -- ترجمه شده به فارسی
موضوع	: Pahlavi language -- Texts -- Translation into Persian
موضوع	: رویه قضایی -- ایران
موضوع	: Jurisprudence -- Iran
موضوع	: حقوق مدنی -- ایران
موضوع	: Civil rights -- Iran
موضوع	: ایران -- تاریخ -- ساسانیان، ۲۲۶ - ۶۵۱ م.
موضوع	: Iran -- History -- Sassanids, 226-651
شناسه افزوده	: گروه پژوهشی یادگار باستان
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۷ م ۲/ح ۲۰۵۱ PIR
رده بندی دیویی	: ۰۶ / ۴۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۴۶۷۸۲۵

مادیان هزار دادستان

آوانویسی، برگردان فارسی، یادداشت ها و واژه نامه

(بخش دوم از رونوشت مودی)

دکتر نادیا حاجی پور

طراح جلد: سیامک جمشیدی زاده

صفحه آرا: فاطمه حاجی پور

چاپ اول: ۱۳۹۷

تعداد شمارگان کتاب: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۲-۲۱-۷۸۴۴-۶۰۰-۹۷۸

همه حقوق برای مؤلف محفوظ است.

تکثیر، انتشار و ذخیره سازی تمام یا بخشی از این اثر به هر شکل (چاپی، الکترونیکی و...) و با هر هدف بدون مجوز از ناشر، غیرقانونی و قابل پیگرد است.

مؤسسه فرهنگی انتشاراتی فروهر

خیابان حافظ، نرسیده به چهارراه کالج، کوچه بامشاد، پلاک ۳ سازمان جوانان زرتشتی (فروهر) - تلفکس:

۸۸۸۰۹۶۶۵

مرکز بخش و فروش: خیابان انقلاب، خیابان فلسطین جنوبی، پلاک ۲۶۱، تلفکس: ۶۶۴۶۲۷۰۴

گروه پژوهشی
یادگار باستان

نشر فروهر

فهرست

۷.....	پیشگفتار.....
۹.....	فصل اول: مقدمه.....
۹.....	۱-۱ دربارهٔ مادیان هزار دادستان.....
۱۰.....	۱-۲ مؤلف مادیان هزار دادستان.....
۱۱.....	۱-۳ زمان نگارش مادیان هزار دادستان.....
۱۲.....	۱-۴ دستنویس مادیان هزار دادستان.....
۱۳.....	۱-۵ مقدمهٔ مادیان هزار دادستان.....
۱۵.....	۱-۶ فصل‌های مادیان هزار دادستان.....
۱۶.....	۱-۶-۱ فصل‌های مادیان هزار دادستان رونوشت مودی:.....
۲۲.....	۱-۶-۲ فصل‌های مربوط به رونوشت انکلساریا.....
۲۴.....	۱-۷ ویژگی‌های مادیان هزار دادستان.....
۲۴.....	۱-۷-۱ ویژگی‌های دستوری.....
۲۸.....	۱-۷-۲ ویژگی‌های املائی و لغوی.....
۳۴.....	۱-۸ پیشینهٔ پژوهش.....
۳۴.....	۱-۸-۱ ترجمهٔ کل مادیان هزار دادستان.....
۳۶.....	۱-۸-۲ ترجمهٔ بخش‌هایی از مادیان هزار دادستان.....
۳۸.....	۱-۹ روش کار.....
۴۱.....	فصل دوم: آوانویسی، برگردان فارسی و یادداشت‌ها.....
۴۱.....	۲۲ در هم‌پایندانی و پایندانی و انبازی.....
۶۰.....	۲۳ در خواسته‌داری.....
۸۱.....	۲۴ در خویش‌بود گفتن.....
۹۲.....	۲۵ در شهش و اعلام پذیرش [در انتقال چیزی یا دارایی].....
۱۰۲.....	۲۶ [دربارهٔ فرزندخواندگی].....

۲۷	در پرداخت خسارت و تاوان و اشداد و ناتوانی در وفای به عهد و پیمان.....	۱۱۲
۲۸	در اجاره.....	۱۱۷
۲۹	[درباره گناه و جرایم آن و عدم حضور در دادگاه].....	۱۱۹
۳۰	در وکالت.....	۱۲۶
۳۱	در خواهان.....	۱۳۲
۳۲	در چند داوری که روشنی [آن] از [اسناد] نوشته شده و مهر شده پیشین است.....	۱۳۶
۳۳	[مقدمه کتاب].....	۱۴۲
۳۴	در آموزش و ارزش دین و سامان دانش ها.....	۱۴۴
۳۵	[درباره ستوری].....	۱۴۷
۳۶	[درباره چندین داوری].....	۱۵۲
۳۷	در مشارکت در جوی و قنات و دارایی [متعلق] به دو نفر.....	۱۵۹
۳۸	[درباره ستوری].....	۱۶۵
۳۹	[درباره گفته ای علاوه بر گفته ها].....	۱۷۳
۴۰	[درباره امور مربوط به طرفین دعوا و ...].....	۱۸۳
۴۱	[درباره چند داوری].....	۱۹۰
۴۲	دری درباره این چند دادستان که از دستور شنیده و به طور مشخص نوشته شد.....	۱۹۶
۴۳	[درباره امور مربوط به طرفین دعوا و ...].....	۲۰۲
۴۴	[درباره گفته ای علاوه بر گفته ها].....	۲۰۸
	فصل سوم: واژه نامه.....	۲۴۳
	سخن آخر.....	۳۱۷
	کتاب نامه.....	۳۲۷
	نمایه.....	۳۳۳
	پیوست.....	۳۴۵

پیشگفتار

مادیان هزار دستان یکی از متون فارسی میانه و متعلق به نیمه نخست قرن هفتم میلادی است. این کتاب شامل مسائل حقوقی و قضایی در فقه ایران پیش از اسلام است که از این نظر بسیار اهمیت دارد. بر خلاف دیگر متون فقهی پهلوی که مسائل فقهی و دینی با هم آمیخته است، این کتاب تنها به مسائل حقوقی پرداخته است. درباره تاریخ نگارش این کتاب در پیش از اسلام اطمینان وجود دارد که یکی از دلایل آن این است که تحت تاثیر قوانین حقوقی دوره اسلامی قرار نگرفته است. مادیان هزار دستان یک کتاب قانون نیست که درباره مسائل مختلف، حکمی را صادر کرده باشد بلکه متنی است که در آن مسائلی که مردم با آن مواجه بودند بیان و حکم صادر شده برای آن آورده شده است. این متن پهلوی ۱۵۰ صفحه دارد که در دو رونوشت ۱۱۰ و ۴۰ صفحه‌ای در دسترس است ← مقدمه. در این پژوهش صفحات ۵۵-۱۱۰ از رونوشت مودی مورد بررسی قرار گرفته است. مطالعه و بررسی متونی از این دست وضعیت اجتماعی، حقوقی و قضایی جامعه آن روزگار را روشن خواهد کرد. هدف از این پژوهش نیز ترجمه دوباره این متن (البته بخشی از آن) و بررسی مسائل حقوقی آن است.

پژوهش پیش رو حاصل رساله دوره دکتری رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران است که در شهریور ۱۳۹۴ دفاع شده است. پس از بررسی دوباره و اصلاح برخی قسمت‌ها و اضافه کردن نمایه به صورت پژوهش حاضر ارائه شده است. این پژوهش شامل مقدمه، متن پهلوی (صفحات ۵۵-

۱۱۰ که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است)، آوانویسی، برگردان فارسی و یادداشت‌ها (در یک فصل)، واژه‌نامه، کتابنامه و نمایه است.

در اینجا لازم می‌دانم از استاد محترم راهنما خانم دکتر مهشید میرفخرایی سپاسگزاری کنم که در تمام مراحل کار بر روی رساله همراه نگارنده بودند و از راهنمایی‌های ارزنده ایشان بسیار سود بردم. و همچنین تشکر می‌کنم از خانم دکتر کتایون مزدپور که اولین استاد زبان پهلوی من و یکی از داوران پژوهش حاضر بودند. نگارنده همچنین بسیار سپاسگزار است از مدیر انتشارات فروهر خانم دکتر فرزانه گشتاسب و مدیر گروه پژوهشی یادگار باستان خانم دکتر ندا اخوان که امکان چاپ این کتاب را فراهم کردند. بخصوص خانم دکتر گشتاسب که نکات بسیار مفید و قابل توجهی را به نگارنده متذکر شدند.

حروف‌چینی کتاب کار نگارنده است و تمام اشکالاتی که در این زمینه وجود دارد متوجه نگارنده است. بی‌شک کتاب نقایص فراوانی دارد که امید دارم خواننده محترم با دیده اغماض بر آن بنگرد.

نادیا حاجی‌پور

پاییز ۱۳۹۷

فصل اول: مقدمه

۱-۱ دربارهٔ مادیان هزار دادستان

مادیان هزار دادستان یا کتاب هزار داوری، رساله‌ای دربارهٔ حقوق دورهٔ ساسانی است. این مجموعه در پایان دورهٔ ساسانی یعنی نیمهٔ نخست قرن هفتم گردآوری شده است؛ احتمالاً در این دوره چند رساله دربارهٔ حقوق وجود داشته که از میان آنها تنها مادیان هزار دادستان باقی مانده است. (تفضلی، ۱۳۷۸: ۲۸۶؛ Macuch, 2005).^۱

از این متن تنها یک نسخه باقی مانده و از چند جهت حائز اهمیت است: نخست اینکه تنها کتابی است که شامل مسائل حقوقی و قضایی در فقه ایران پیش از اسلام است که از دورهٔ دین زردشتی باقی مانده است، دوم اینکه یکی از منابع بسیار مهم برای پژوهش در تاریخ اجتماعی و نهادهای قضایی ایران ساسانی است. خلاف دیگر منابع موجود پهلوی که دربارهٔ قوانین دین زردشتی در دوران ساسانی نوشته شده و در آن مسائل حقوقی و مذهبی با هم ترکیب شده، این کتاب به طور کامل بر مسائل حقوقی متمرکز شده است. مادیان هزار دادستان یک کتاب قانون نیست که برای موارد مختلف حقوقی، حکم قاضی را به عنوان قانون ارائه دهد، بلکه مجموعه‌ای طولانی است از اسناد دادگاه، مانند سخن‌نامه (saxwan-nāmag)، پرسش‌نامه (pursišn-nāmag)، وصیت‌نامه (handarz)، آثار متعدد فقهی که اکنون در دست نیست، مانند دادستان‌نامه (dādestān)

---

^۱. برای Macuch, 2005 ← <http://www.iranicaonline.org/articles/madayan-i-hazar-dadestan>

(nāmag)، تفسیرها (čāstag) و نقل قول مستقیم مفسران پیشین در زمینه حقوق که ثبت و رونوشت شده است (Macuch, 2005).

احتمالاً برای رفع نیازهای حقوقی و قضایی جامعه تا مدت‌ها از پنج نسک اوستا استفاده می‌شده ولی به تدریج بر اثر نیازهای جامعه و یا مشکلاتی که متون اوستایی داشت، مفسران و فقها در پی تفسیر مطالب حقوقی اوستا برآمدند تا آن را با نیازهای جامعه همسو سازند. بعدها این تفاسیر به همراه نام مفسران آنها که در واقع ضامن صحت آنها بود، تدوین و مرجع قانونی قرار گرفت (وهمن، ۱۳۷۷: ۱۹۰).

از محتوای مادیان هزار دادستان کاملاً روشن می‌شود که این کتاب برای متخصصان در حوزه فقه و کسانی که در نظام حقوق ساسانی متخصص و کاملاً با اصطلاحات فنی آن آشنا بودند، نوشته شده است؛ زیرا برای اصطلاحات کتاب، توضیحی ارائه نمی‌شود. مسائل مطرح شده در این کتاب از مسائل پیچیده و بسیار مشکلی است که توسط داوران بسیار شایسته و آگاه حل و فصل می‌شد (Macuch, 2005).

۱-۲ مؤلف مادیان هزار دادستان

مؤلف کتاب، فرخ مرد بهرامان است که نام خود را در مقدمه کتاب بیان می‌کند، اما چون متن بعد از نام او دچار افتادگی شده چیزی از زندگی و زمان زندگی او در دست نیست! با این حال از محتوای این کتاب قانون و اصطلاحات حقوقی آن استنباط می‌شود که او باید حقوقدان بوده و کاملاً با اصطلاحات فنی حقوقی آشنا بوده باشد. فرخ مرد از سیستم حقوقی ساسانی آگاهی کامل داشته و علاوه بر این به اسناد دادگاه و دیگر منابع مانند

^۱. مادیان هزار دادستان: ۱۷/۸۰

... ud man farroxmard ī wahrāmān ēn ābādīh ābādīhātār ...

... و من فرخ مرد بهرامان این کامیابی (و سعادت) را سعادتمندانه تر ....

به دلیل به هم ریختگی متن مقدمه کتاب در این صفحه آمده است ← ۵-۱.

سخن‌نامه و پرسش‌نامه نیز دسترسی داشته است. با توجه به اینکه مادیان هزار دادستان بعد از بیست و ششمین سال پادشاهی خسرو پرویز (۵۹۱-۶۲۸)، آخرین پادشاه ساسانی، که از او در متن نام برده شده، گردآوری شده، چنین استنباط می‌شود او در زمان این پادشاه یعنی نیمه نخست قرن هفتم می‌زیسته است (تفضلی، ۱۳۷۸: ۲۸۶؛ Macuch, 2005). محل اقامت او احتمالا در شهر گور، در استان اردشیر خوره بوده یعنی جایی که اسناد دادگاه، بایگانی می‌شد. شاید هم به منظور گردآوری مادیان هزار دادستان، به این شهر نقل مکان و در آن زندگی کرده است (Perikhanian, 1997: 12).

۱-۳ زمان نگارش مادیان هزار دادستان

مؤلف کتاب در زمان خسرو پرویز یعنی نیمه نخست قرن هفتم، می‌زیسته و کتاب را در آن موقع، یعنی پیش از حمله اعراب به ایران، گردآوری کرده است. از دستنویس باقی‌مانده معلوم است که بعدها دچار از هم گسیختگی شده و ممکن است دوباره، مانند بسیاری از کتاب‌های دیگر پهلوی، در قرن سوم مورد توجه قرار گرفته و چیزی به آن افزوده یا از آن کاسته شده است. اما بدون شک محتوای آن کاملا ساسانی است و تحت تاثیر سیر تکاملی قوانین حقوقی دوره اسلامی قرار نگرفته است. همچنین با توجه به اینکه در آن از مسائلی که زردشتیان در قرون اولیه اسلامی با آن مواجه بودند، سخنی گفته نمی‌شود، می‌توان اطمینان داشت که گردآوری این کتاب پیش از حمله اعراب بوده است (تفضلی، ۱۳۷۸: ۲۸۷-۲۸۶؛ Macuch, 2005).

---

^۱. کتاب‌های روایات امید آشور هشتان و دادستان دینی و روایات فرنیغ سروش نیز به مسائل حقوقی پرداخته‌اند ولی در آنها به مسائلی که زردشتیان در قرون اولیه اسلامی با آن مواجه شدند نیز پرداخته شده است ولی کتاب مادیان هزار دادستان تنها منعکس‌کننده مسائل حقوقی زردشتیان در دوره ساسانی یعنی پیش از اسلام است (تفضلی، ۱۳۷۸: ۲۸۷-۲۸۶).

دلیل دیگری که نشان می‌دهد این کتاب پیش از اسلام نگارش یافته این است که مسائلی که در کتاب مطرح می‌شود از مسائل پیچیده و بسیار مشکلی است که در آن دوران مطرح بوده است و داورانی که به بررسی آنها پرداختند شایستگی و آگاهی کامل به حل آن مسائل را داشتند. زیرا در رساله‌های پهلوی دوره اسلامی، موضوعات مختلف حقوقی محدودتر شده و در آنها بیشتر به مسائلی چون قانون ارث و خانواده که در جامعه زردشتی پس از اسلام وجود داشته، پرداخته شده است (Macuch, 2005).

۱- ۴ دستنویس مادیان هزار دادستان

مادیان هزار دادستان اول بار در سال ۱۸۸۷ به وسیله دارمستر^۱ و سپس در سال ۱۸۹۶ توسط وست به جهان معرفی شد (دهقان، ۱۳۸۱: ۵۵؛ ۹: ۱۳۸۱). کتاب همواره با عنوان مادیان هزار دادستان (*madayān ī hazār dādestān*) شناخته شده است. این عنوان را اولین بار مودی به آن داد. وی تنها نسخه این کتاب را که متعلق به کتابخانه هاتاریا در پونا بود، در سال ۱۹۰۱ منتشر کرد. البته این عنوان را مودی از مقدمه کتاب گرفته است: *ēn mādayān ī hazār dādestān xwānēnd* «این کتاب که هزار داوری خوانده می‌شود»؛ بنابراین شاید بتوان گفت نام اصلی کتاب *hazār dādestān* «هزار داوری» است. قسمت‌های دیگری از همان نسخه در اختیار تهمورث د. انکلساریا بوده که مودی آن را از قلم انداخته بود، ولی بعدها آن را با عنوان رونوشت انکلساریا در سال ۱۹۱۲ چاپ کرد. متأسفانه این متن کامل نیست و توالی صفحه‌ها در دو متن ویراسته مودی و انکلساریا تا حدی مغشوش است. اما با دنبال کردن شماره‌گذاری فصل‌ها با حروف الفبای عربی (ابجد) که بعداً در دوره اسلامی به متن اضافه شده، بازسازی توالی

^۱ . *Revue critique d'histoire et de littérature, nouv. sér.*, XXIV/49: 425-427.

^۲ . *Pahlavi Literature, Grundriss der iranischen Philologie*, II: 116-117.

فصل اول: مقدمه ۱۳

اصلی تا حدودی ممکن شده است. مطابق این شماره‌گذاری، اولین فصل، ۱-۴، از دست رفته، اما خوشبختانه قسمت عمده کتاب حفظ شده است که در قسمت‌های باقی‌مانده نیز صفحات مفقودشده‌ای وجود دارد. این کتاب در مجموع دارای ۷۵ برگ یعنی ۱۵۰ صفحه (۱۱۰ صفحه در متن ویراسته مودی و ۴۰ صفحه در متن ویراسته انکلساریا) و هر صفحه دارای ۱۷ سطر است (Macuch, 2005; 9; Prikhanian, 1997).

۱- ۵ مقدمه مادیان هزار دستان

کتاب با یک مقدمه ناقص از مولف، فرخ مرد بهرامان، شروع می‌شود اما به دلیل آشفتگی که در توالی صفحات وجود دارد، این مقدمه در صفحات ۷۹-۸۰ از چاپ مودی آمده است. محتوا و سبک این مقدمه به طور کلی با فصل‌های حقوقی متن متفاوت است. مولف در مقدمه خود به جنبه‌های حقوقی متن اشاره نمی‌کند، بلکه به هدف مینویی خود از این کار اشاره دارد که در اکثر رساله‌های دینی مانند *دادستان دینی* و *دینکرد* دیده می‌شود. او در مقدمه توضیح می‌دهد که این کتاب ابزار (*abzār*)ی است، دارای نیروی اعجاز (*nērang*) از سوی آفریدگار، با یک هدف غایی برای نابودی دروغگو (*abesīhēnīdan ī drōzan*) و برقراری فرمانروایی کامل در پایان جهان (*purrr- pad xwarrah*) (*pādixšāyīh pad frazām*). کسانی را باید فره‌مند و خوشبخت شمرد (*pad xwarrah*) که کامیابی ابدی (*ābādīh ī jāwēdānīh*) و سهمی از بی‌مرگی (*ī bahr ānōšag*) را به دست می‌آورند، و این می‌تواند از طریق بی‌گناه کردن خود (*xwēš tan*) (*a-wināh kardan*) و شناختن وظایف دینی (*xwēškārīh šnāxtan*) خود با حفظ این سه حکم اصلی (اندیشه، گفتار و کردار نیک) و پاک ماندن از طریق پارسایی (*pad rāstīh abēz dāštan*) به دست بیاید. هر چند مقدمه دارای افتادگی است که فهم آن را مشکل می‌سازد ولی به نظر می‌رسد مفاهیم آن اندرز است تا کسی که از این کتاب حقوقی

استفاده می‌کند به دلیل مشغول شدن به جنبه‌های مادی زندگی، هدف معنوی آن را فراموش نکند (← مادیان هزار دادستان: ۷۹-۸۰؛ Macuch, 2005).

تنها در مقدمه، سخن از اندرز و مسائل معنوی است و فصل‌های کتاب به طور کامل به مسائل دنیوی پرداخته است. در مادیان هزار دادستان مسائل حقوقی فقط از نظر حقوقی بررسی شده و هیچ اشاره‌ای به موضوعات دینی نشده است. حتی سوالات مربوط به نهادهای دینی مانند آتشکده‌ها (ādurān, ātaxšān) و امور مربوط به روان (pad ruwān, ruwān rāy) و اشوداد (ahlaw-dād) تنها از نظر حقوقی بحث می‌شود. در تمام کتاب دو جا به اوستا اشاره شده (۱۷/۱۴-۱/۱۵) اما از مضمون آن کاملاً روشن است که منظور تفسیر پهلوی (= زند) آن است که در زمینه فقه ساسانی گفتگو شده است. از احکام نقل شده در کتاب، استنباط می‌شود که در پایان دوره ساسانیان، فقه به صورت یک رشته مستقل درآمده بود. حتی اگر پاره‌ای از این احکام از سوی فقیهان مشهوری چون سوشیانس و میدیوماه و ابرگ، که به عنوان مفسران اوستا شناخته شده‌اند، نقل شده باشد. هر چند در جامعه باستان همواره پیوستگی بین قانون و مذهب وجود داشته، ولی این کتاب نشان می‌دهد که در پایان دوره ساسانی این نیاز به شدت احساس شده که عقاید دینی از موضوعات حقوقی جدا شود. کتاب همچنین جدایی بین آراء حقوقی (čāstag)، بر اساس نظر فقها را که قبلاً جمع‌آوری شده، و قانونی را که به صورت روزانه در دادگاه (kardag) عمل می‌شده، نشان می‌دهد.^۱ شکافی که بین ملاحظات نظری و راه حل‌های عملی دیده می‌شود حاصل تکاملی است که در دستگاه حقوقی به وجود می‌آمده که به

^۱ . در این بند از تقابل بین چاشته و کرده نشان داده شده است. مادیان هزار دادستان (انکلساریا: ۷/۱۳-۸):

yazišn-nāmag pad čāstag ardwašišť rōz āwāšišn ud pad
kardag xordād rōz āwāšēnd.

بر اساس چاشته یزش‌نامه (سند مربوط به آزمایش ور / سوگند) را در اردیبهشت

روز باید مهر کرد و بر اساس کرده در خرداد روز مهر می‌کنند.

طور طبیعی ممکن است در دیگر دستگاه‌های پیچیده حقوقی نیز به وجود آید (Macuch, 2005).

قوانین کتاب مربوط در سه زمینه اصلی فقه یعنی قانون مدنی، جنایی و عملی است. از محتوای آن اطلاعات مهم و منحصر به فردی درباره ساختار حقوقی و اجتماعی با جزئیاتی که در مراکز حقوقی آنها وجود داشته به دست می‌آید. این متن نه تنها ما را با برخی موضوعات حقوقی که مورد بحث بوده و در دادگاه‌ها عمل می‌شده، آشنا می‌کند، بلکه قادر به بازسازی جنبه‌های مختلف و قابل توجه از زندگی روزانه مردم در دوران پیش از اسلام می‌کند که در دیگر منابع پهلوی دیده نمی‌شود. *مادیان هزار دادستان* گنج-نامه‌ای از اطلاعات در این زمینه و از طرفی نیز منبعی کاملاً معتبر و موثق است، اما درک محتوای آن به چند دلیل آسان نیست: زبان آن دشوار است؛ جمله‌ها طولانی و پیچیده است؛ نحو آن اغلب مبهم و دشوار است؛ برای حقوقدانان آشنا به زبان و اصطلاحات حقوقی نوشته شده و به همین دلیل هیچ یک از اصلاحات فنی توضیح داده نمی‌شود؛ نظرات مختلف فقها اغلب در کنار هم بیان می‌شود که درک مسئله حقوقی و تصمیم‌گیری در مورد یک اصل قانونی را مشکل می‌کند و همچنین آشفتگی که در ترتیب قرار گرفتن فصل‌ها وجود دارد و افتادگی که در متن دیده می‌شود، درک کامل محتوای متن و رسیدن به یک نظام حقوقی را مشکل می‌سازد. ولی با وجود تمام این مشکلات، قانون‌نامه مهم-ترین منبع برای بازسازی قانون پیش از اسلام در ایران است.

۱-۶ فصل‌های مادیان هزار دادستان

بر اساس دستنویس *مادیان هزار دادستان*، هر جا واژه «در» (dar) آمده نشان‌دهنده آغاز فصل است که بیشتر آنها دارای شماره ابجد است. به دلیل افتادگی بسیار، برخی از فصل‌ها، آغازی ندارد و با «در» شروع نشده ولی تغییر موضوع نشان‌دهنده آن است که

فصل جدیدی شروع شده است. در این پژوهش مطابق با روش ماتسوخ و پریخانیان، هر یک از قطعاتی که آغاز و انجام ندارد، یک فصل در نظر گرفته شده است؛ برخی از فصل‌ها نیز با «در» شروع شده ولی شماره ابجد ندارد. در فهرست زیر، هر جا که فصل با «در» شروع شده باشد و شماره ابجد داشته باشد، ابتدا به شماره فصل و سپس به نام آن اشاره می‌شود. اگر فصلی شماره ابجد نداشته باشد ولی با واژه «در» شروع شده باشد، شماره بازسازی‌شده آن با ستاره نشان داده شده است. فصل‌های ناقص که عنوان ندارد، عنوان فرضی فصل بر اساس محتوای آن در داخل [ ] آورده شده است. چنانچه فصلی شماره ابجد نداشته باشد و حدس زدن عنوان آن هم ممکن نباشد، با عبارت «فصل بدون شماره»، مشخص شده است. در زیر فصل‌های مادیان هزار دادستان ابتدا بر اساس رونوشت مودی و سپس رونوشت انکلساریا آورده می‌شود.

۱-۶-۱ فصل‌های مادیان هزار دادستان رونوشت مودی:

۱- فصل ۱۶*: ۱۷-۱/۱:

[dar ī bandagīh: «در بردگی»].

۲- فصل ۱۷: ۱۷/۱-۱۶/۲:

dar ī tis pad hambāyān ud ham-xwāstagān ud ham-pāyandānān

hilišn: «در رهایی شریکان، هم‌خواسته‌ها و هم‌بایندانان از بدهی».

۳- فصل ۱۸: ۱۷/۲-۸/۳:

dar ī wizīr ī pēšag sālārān ud hunsandīh ud a-hunsandīh ī pad wizīr

«در حکم پیشه‌سالاران و رضایت و عدم رضایت نسبت به حکم».

۴- فصل ۱۹: ۳/۵-۹/۳:

[dar ī hištan az zanīh: «در طلاق»].

۵- فصل ۲۰: ۱۳/۸-۵/۳:

فصل اول: مقدمه ۱۷

- dar ī dastwar: «در دستور». در دستوری که در این کتاب آمده است، در فصل ۶: ۱۱/۱۰-۱۵/۸.
- dar ī waštagīh ud abārīg-iz ērangīh: «در اظهارات متناقض و دیگر جرایم». در فصل ۷: ۱۷/۱۲-۱۲/۱۰.
- dar ī azišmānd: «در عدم حضور در دادگاه». در فصل ۸: ۱/۱۵-۱/۱۳.
- [dar ī war: «در سوگند»]. در فصل ۹: ۱۷/۱۶-۲/۱۵.
- dar ī tōzišn ī az dūdag kunišn ud ēd-iz ī ō dūdag xwāhišn: «در بازپرداخت بدهی از دارایی خانواده، نیز بر اساس مطالبه خانواده». در فصل ۱۰: ۳/۲۱-۱/۱۷.
- [dar ī dādan: «در بخشش»]. در فصل ۱۱: ۱۰/۲۴-۴/۲۱.
- dar ī ēnōkēn: «در ایوکین». در فصل ۱۲: ۱۱/۲۹-۱۱/۲۴.
- dar ī sālārīh: «در سالاری». در فصل ۱۳: ۱۰/۳۲-۱۲/۲۹.
- dar ī āgrawīh: «در مصادره کردن». در فصل ۱۴: ۱۷/۳۳-۱۱/۳۲.
- dar ī xwarišn ud dārišn ī kas az kas: «در حمایت کسی از کس [دیگری]». در فصل ۱۵: ۲/۳۶-۱/۳۴.

dar ī yazišn ud nihādag ī abar xīr ī ātaxš ud xwāstag ī ruwān rāy nihād
ud paydāg kard: «در یزش و وقف برای امور آتشکده و دارایی که برای روان نهاده و
مشخص شده است».

۱۶- فصل ۳۰: ۱۷-۲/۳۶:

dar ī pādixšāyīhā: «در پادشازنی».

۱۷- فصل ۳۲: ۱۰-۱/۳۷:

dar ī guharēn: «در معاوضه».

۱۸- فصل ۳۳: ۱۷/۴۰-۱۱/۳۷ و ۶-۱/۸۵:

dar ī grawgānīh: «در گروگانی».

۱۹- فصل ۳۷: ۳/۵۳-۱/۴۱:

dar ī stūrīh: «در ستوری».

۲۰- فصل ۳۸: ۱۰-۴/۵۳:

dar ī ham-bāyān ud ham-xwāstagān tis wizārdan: «در بازپرداخت بدهی

توسط شریکان و هم‌خواستگان».

۲۱- فصل ۳۹: ۹/۵۵-۱۱/۵۳:

dar ī nēm bahr ud arz ī andar xwāstag kē past abar kunēd: «در نیم بهر

و ارزش دارایی، بر اساس پیمانی که می‌کنند».

۲۲- فصل ۴۰: ۱۰/۵۵-۱۰/۵۹:

dar ī ham-pāyandānīh ud pāyandānīh ud ham-bāyīh (= «در هم‌پایندانی

ضمانت مشترک) و پایندانی (= ضمانت) و انبازی (= شراکت)».

۲۳- فصل ۴۱: ۵/۶۳-۱۱/۵۹:

dar ī ⁺xwāstag-dārīh: «در خواسته‌داری (= ارث)».

۲۴- فصل ۴۲: ۱۷/۶۵-۶/۶۳:

فصل اول: مقدمه ۱۹

dar ī xwēš būd guft «در خویش بود گفتن (= اظهار مالکیت)».

۲۵- فصل ۴۳: ۱۷/۶۸-۲/۶۶

dar ī sahišn ud kāmāg dōšīd «در سهش (= موافقت) و اعلام پذیرش [در انتقال

چیزی یا دارایی]».

۲۶- فصل ۴۴: ۷/۷۱-۱/۶۹

[dar ī padīrīftagīh «در فرزندخواندگی»].

۲۷- فصل ۴۵: ۱۳/۷۲-۸/۷۱

dar ī 'nw'n ud tāwān dahišnīh ud ahlaw-dād [ud] a-tuwānīgīh čē

andar pašt ud paymān' «در دادن (= پرداخت کردن) خسارت و تاوان و اشدوداد و

ناتوانی در وفای به عهد و پیمان».

۲۸- فصل ۴۶: ۱۷-۱۳/۷۲

dar ī task: «در اجاره».

۲۹- فصل ۴۵: ۱۲/۷۴-۱/۷۳

[درباره گناه و جرایم آن و عدم حضور در دادگاه].

۳۰- فصل ۴۶: ۳/۷۶-۱۲/۷۴

dar ī jādāg-gōwānag: «در وکالت».

۳۱- فصل ۴۷: ۳/۷۷-۳/۷۶

dar ī pēšēmāl: «در خواهان»^۱.

۳۲- فصل بدون شماره: ۱۷/۷۸-۴/۷۷

---

^۱ . مانسوخ شماره این فصل را ۷ می‌داند و شماره‌گذاری مودی و به دنبال او پریخانیان را درست نمی‌داند (←

dar ī pad ēn čand dādestān kē paydāgīh az nibišt ud āwišt ī pēšēnīg

«در چند داوری که روشنی [آن] از [اسناد] نوشته شده و مهر شده پیشین است».

۳۳- فصل بدون شماره: ۱۳-۳/۷۹:

[مقدمه کتاب]

۳۴- فصل بدون شماره: ۱۷/۸۰-۱۵/۷۹:

dar ī frahixtišn ud arz ī dēn ud sāmān ī šnāsīhā

و سامان (= حدود) شناخت (= آگاهی، دانش)ها».

۳۵- فصل بدون شماره: ۱۷/۸۲-۱/۸۱:

[بدون عنوان و ناقص، احتمالا دنباله فصل ۱۹ یعنی «در ستوری» است].

۳۶- فصل بدون شماره: ۱۷/۸۴-۱/۸۳:

[بدون عنوان و ناقص است، احتمالا دنباله فصل ۳۲ است که در بالا آمده است].

۳۷- فصل ۳۴: ۱۷/۸۶-۷/۸۵:

dar ī ham-bāyīh ī jōy ud kahās ud xwāstag pad dō mard

در جوی و قنات و دارایی [متعلق] به دو مرد».

۳۸- فصل بدون شماره: ۱۷/۸۸-۱/۸۷:

[بدون عنوان و ناقص است؛ احتمالا متعلق به فصل ۱۹ است که درباره ستوری است].

۳۹- فصل بدون شماره: ۱۷/۹۰-۱/۸۹:

[بدون عنوان و ناقص است؛ احتمالا متعلق به فصل ۸ از نسخه انکلساریا با نام «گفته‌ای

علاوه بر گفته‌ها» است].

۴۰- فصل بدون شماره: ۱۷/۹۲-۱/۹۱ + ۱۷/۹۷-۳:

[بدون عنوان و ناقص است. درباره امور مربوط به طرفین دعوا و شاهد در دادگاه در

امور مدنی و کیفری است].

فصل اول: مقدمه ۲۱

۴۱- فصل بدون شماره: ۱۷/۷۸ + ۳/۹۳-۴/۹۵^۱:

[بدون عنوان است. مطالب آن درباره قوانین مختلف است. به نظر می‌رسد این بخش ادامه شماره ۳۲ است].

۴۲- فصل بدون شماره: ۱۷/۹۶-۵/۹۵

dar ī abar ēn kū čand dādestān ī dastwar kē az-iš ašnūd pad nāmčišt
nibišt «دری درباره این چند دادستان (= حکم حقوقی) که از دستور^۲ شنیده و به طور مشخص نوشته شد».

۴۳- فصل بدون شماره: ۱۷/۹۸-۳/۹۷^۳:

[بدون عنوان و ناقص است. درباره امور مربوط به طرفین دعوا و شاهد در دادگاه در امور مدنی و کیفری است. این بخش با بخش ۴۰ ارتباط دارد].

۴۴- فصل بدون شماره: ۱۷/۱۱۰-۱/۹۹

[بدون عنوان و درباره قوانین و احکام مختلف است. در این صفحات نیز افتادگی‌هایی دیده می‌شود ولی به نظر می‌رسد که همه متعلق به «در گفته‌ای علاوه بر گفته‌ها» از فصل ۸ رونوشت انکلساریا باشد^۴].

---

^۱. سطرهای ۱-۳ از صفحه ۹۳ ادامه ۱۷/۷۸ است ← بالا، شماره ۳۲.

^۲. الف- نماینده قانونی در دادگاه، شخصی دارای مجوز قانونی در دادگاه، نماینده تام‌الاختیار، ذیصلاح، ذیحق، صالح در حل و فصل؛ ب- دستور، وزیر، مفسر نسک‌های اوستا، صالح در توجیه و تفسیر و تبیین مسائل دینی، موبد، روحانی، توانمند (عریان، ۱۳۹۱: ۱۳-۱۴؛ نیز ← Perikhanian, 1997: 348-9). در اینجا منظور مورد دوم است.

^۳. سطرهای ۱-۳ از صفحه ۹۷ ادامه ۱۷/۹۲ است.

^۴. در مادیان ویراسته انکلساریا صفحات ۲/۳۲-۱۷/۴۰ فصلی با نام «در گفته‌ای علاوه بر گفته‌ها» قرار دارد و به نظر می‌رسد صفحات ۹۹-۱۱۰ از مادیان رونوشت مودی ادامه این فصل باشد. با وجود افتادگی‌هایی که صفحات نسخه اخیر دیده می‌شود، با توجه به اینکه همه آنها با عبارت‌های abāg ān-ī guft و ān-ī guft آغاز می‌شود و همه بندها شامل احکام متعددی هستند، تردیدی وجود ندارد که همه متعلق به یک فصل باشند.

۱-۶-۲ فصل‌های مربوط به رونوشت انکلساریا

۱- فصل ۴۷: ۱/۱-۱۱/۴:

[بدون عنوان است اما از مطالب آن پیداست که درباره «درآمد» است].

۲- فصل ۴۸: ۲/۸-۱۲/۴:

dar ī a-tarsagāhīh: «درِ نافرمانی».

۳- فصل ۴۹: ۳/۸-۹/۱۲:

dar ī xwāstag ī man xwēš: «درِ دارایی که متعلق به من است».

۴- فصل ۵۰: ۱۰/۱۲-۶/۱۶:

dar ī wāzag čand ī pad kardag dāštan gōwēnd ud abar-iz dādestān-nāmag nibišt ēstēd: «درِ چند واژه که باید قانون به حساب آورد و درباره آن در دادستان‌نامه نیز نوشته شده است».

۵- فصل ۵۱: ۷/۱۶-۱۴/۲۵:

dar ī dādestān ē čand ī ewāz rāy pad nāmčīšt abāyēd nigerīdan: «درِ چند دادستان که باید به گفتار به دقت توجه کرد».

۶- فصل ۵۲: ۱۵/۲۵-۵/۳۰:

dar ī ewarīh ī kārđārān: «درِ اطمینان (= صلاحیت) کارداران (مسئولین حقوقی)».

۷- فصل ۵۳: ۵/۳۰-۲/۳۲:

dar ī pad tis ī nibišt ud āwišt anī-z wāz ī uskārđan: «درِ درباره چیزهایی که نوشته و مهرشده و نیز دیگر موضوعات قابل بررسی».

۸- فصل ۵۴: ۲/۳۲-۱۷/۴۰:

dar ī guft abāg guft: «درِ گفته‌ای علاوه بر گفته‌ها».

فصل اول: مقدمه ۲۳

مودی در مقدمه خود در چاپ نسخه کتابخانه هاتاریا به فهرستی از کارل زالمان (Carl H. Salemann) اشاره می‌کند. در این فهرست، رونوشت انکلساریا در میان مجموع فصل‌ها جای گرفته است (Perikhanian, 1997: 10-11).